

IV После победе

Годишњица 21. ударне дивизије

Ујутру 18. маја су почеле припреме за пребацивање иа простор Запрешић - Брежице - а у 20 часова главнина дивизије је почела покрет правцем: Подсреда - Св. Петар (Бистрица на Сутли) - Дубравица - Харамича - Пригарје, да би се на крају покрета 4. српска бригада разместила у селу Ладучу, 5. српска бригада у Зденцима и Јаворју, а 21. артиљеријска бригада у Пригарју.²³⁴

Тридесетпрва српска бригада маршовала је у самосталној колони правцем Копривница - Велики Камен - Дворец - Св. Мохар - Видем Кршко - Св. Поханица - Зверињак - Брежице и 19. маја у 6 часова разместила се за одмор у Харамичи - штаб бригаде у центру села, а батаљони на периферији и прилазима селу.

У Харамичи и Шенковцу јединице су у сарадњи са милицијом хватале, разоружавале и спроводиле непријатељске војнике у заробљенички логор на Зрињевцу (Загреб). Непријатељски војници су се у масама предавали, најчешће милицији, која их је предавала 31. бригади. Из Брезовица је 20. маја спроведено на Зрињевац 2.000, 21. маја 1.782 немачка војника и 4 домобрана и 22. маја из Брежица 5.800 немачких војника.

На новом простору све јединице 21. дивизије вршиле су припреме за прославу прве годишњице формирања дивизије. Лист 31. бригаде »Боримо се« је цео број 10 посветио овој годишњици и доприносу бригаде њеној величини и слави. Бригада није заостајала за осталим бригадама 21. дивизије, које су имале дужи борбени стаж и

²³⁴> Архив ВИИ, к-1043, рег. бр. 49-109/2.

традицију, а у понечем је била чак и боља. Лист је то овако закључио:

»Наша бригада је испунила свој завет српском народу и данас заједно са осталим бригадама може да деди славу наше дивизије.«

Двадесетог маја у 7 часова све јединице дивизије биле су постројене испред свечане трибине у Брдовцу. Свечаној прослави присуствовао је велики број мештана из околних села, а нарочито омладине. Политички комесар 1. армије, пуковник Мијалко Тодоровић-Плави, извршио је смотру јединица. Под заставом Демократске Федеративне Југославије интонирана је химна »Хеј Словени«, а први говорник је био командант 21. дивизије, пуковник Влада Бајић, коме је омладинка Резика Филиповић, у живописној народној ношњи, предала букет цвећа. Он је изнео борбени пут дивизије и постигнуте резултате у једногодишњој борби.

На свечаној трибини у главној улици налазили су се гости: политички комесар Армије, два официра Совјетске армије, представници Месног и Котарског народноослободилачког одбора, а поред трибине и на тротоарима многи мештани који су поздрављали борце и засипали из цвећем. Препланули ратници корачали су чврстим кораком, и пуним грудима удисали ваздух Загорја за чије су ослобођење и они пролили доста братске крви. На мајском сунцу се у њиховим рукама пресијавало оружје победника и опомињало непријатеља да ће се одлучно бранити стечена слобода.

После дефилеа одржан је митинг уз присуство мештана и бораца. Њега је отворио мајор Драгоман Радојчић-Стамболија, један од учесника у формирању дивизије, а затим је говорио политички комесар 1. армије, пуковник Мијалко Тодоровић-Плави. Он је, поред осталог, рекао:

»У име штаба 1. армије честитам годишњицу славом овенчалој 21. српској ударној дивизији. . . Изражавам честитке и велику захвалност за јуначка дела... што сте и овом приликом осветлили традиције српског народа и подигли високо српску заставу... Ваше заставе су ишле упоредо са црвеним заставама пролетерских дивизија. . . Ваша годишњица пада у дане радости због победе над непријатељем број један - фашнстичком Немачком. . . «

На митингу је говорио и председник Месног народноослободилачког одбора Брдовца Павао Клиничћ. Честитајући годишњицу борцима дивизије, он је, уз остало, рекао:

»Јуначка 21. српска дивизијо, прими честитања од нас Брдовчана, ваше браће по крви и другова у заједничкој борби за ослобођење наше домовине. Понесите у своју Србију поздраве њихове браће Хрвата, поштених бораца и родољуба... «

Совјетски капетан Николај Косићкин честитао је годишњицу борцима дивизије у име Совјетске армије и пожелео да ударничким радом у миру изграде своју земљу.

После митинга културна екипа дивизије извела је програм: неколико наших и совјетских борбених песама, једну хорску рецитацију и неколико соло-песама. Омладина Брдовца извела је неколико загорских кола и поскочица. У 14 часова је почело општеномодно весеље које је, уз неколико оркестара, трајало до увече. Одиграна је и фудбалска утакмица. Увече је приређен ватромет и приказан филм »Борба за Украјину«. Прослава је протекла у слављу победе над фашизмом, завршетак другог светског рата, успостављања мира и остварења првог циља народноослободилачког рата. Она је у сећањима бораца и народа Брдовца остала као манифестација братства и јединства бораца из Србије и народа Загорја.²³⁵⁾

Бригадна изложба у Загребу

У међувремену, 31. бригада је, у сарадњи са Главним одбором, уједињеног савеза антифашистичке омладине Хрватске (УСАОХ), организовала изложбу ратних фотографија, докумената, листова, четних, водних, зидних и рововских новина и других експоната под називом »Боримо се«. Изложба је отворена 18. маја у Загребу у тзв. Ферткерц бироу (биро за саобраћај и везе) - пословница »Луфтханзе« на Зрињевцу. Њу су припремили стручњак делегиран од УСАОХ и борци бригаде - академски скулптор Трифун Мркшић и фотограф Јовица Гвозденовић. Изложени експонати су приказивали борбени пут брига-

²³⁵⁾ Архив ВИИ, к-1047, рег. бр. 26-33/9 и к-1043, рег. бр. 49-109/2.

де, услове и резултате борбе, живот и рад њених јединица на сремском фронту, у пробоју сремског фронта и офанзиве за коначно ослобођење земље, борбену и политичку обуку, утврђивање, минирање и разминирање, збрињавање рањеника, културно-просветни и забавни живот, рад курсева за описмењавање бораца и сарадњу са народом на више поља делатности.

Међу експонатима истицале су се фотографије и документа, са борцима и старешинама у борби и ретким одморима и предасима. Експонати писане речи били су најбројнији. Ту су спадала писма описмењених бораца, водне, четне, цепне, зидне и рововске новине, батаљонски и бригадни листови и једна збирка песама.

У бригади је фебруара 1945. почео да излази лист »Боримо се«. Тираж му је био 110 примерака, а престао је да излази маја 1945. године. На уређењу листа радио је пропагандни одсек бригаде. Истовремено је сваки батаљон издавао свој лист. Укупно је излазило 6 листова у батаљонима и четама. У њима су се обрађивале ратне теме и пригодни чланци, посвећени историјским годишњицама. Изношени су ратни проблеми на нивоу чете и батаљона а ређе бригаде као целине. Описиване су поједине борбе и учешће људи у њима, обука, ликови бораца, културно-просветна и забавна делатност (приредбе, предавања, процес описмењавања, књижевни часови и сл.), као и такмичења и спортске активности јединица. Било је ту и написа са лекарским саветима о пегавом тифусу и хигијени, а налазиле су се и згоде из јединица. Листови су поучавали и подстицали борце на самопрегор и борбу док се и последњи непријатељски војник налази на нашем тлу. Сарадници у листовима били су борци и старешине. Из броја у број листови су садржајно и технички напредовали.

Лист »Боримо се« био је најбољи у бригади и знатно је допринео унапређењу осталих листова.²³⁶

²³⁶) Први број је изашао у фебруару, а последњи у мају 1945. У броју 2 од 25. марта објављене су песме: »Пролећни пут партизана« и »Мајци«, затим проза - »Нећу вас оставити«, »Има везе«, »XXI је спремна«, »До јуче су нас одавде тукли«, »На часу неписмених« и »Школа на фронту«.

Батаљони су издавали ове листове: 1. батаљон - »За народ«,²³⁷ 2. батаљон - »Дуња«²³⁸ и »Млада реч«²³⁹ а 3. и 4. батаљон - »Само напред«.²⁴⁰ У 3. чети 2. батаљона излазио је лист »Пут ка слободи«.²⁴¹

На изложби је приказан велики број зидних, рововских, цепних, четних и водних новина које су масовно издаване и биле посебан вид активности са писаном речи. Приказана је збирка од 17 песма под насловом »Ми пишемо«, коју су издали борци песници.²⁴²

У текстовима и графиконима приказано је оно што се није могло на други начин исказати: број неписмених, број предавања и називи тема, број слушалаца на предавањима и приредбама, садржај културно-просветних и забавних програма, цртице и цртежи из живота бораца и јединица.

Отварање изложбе је најављено преко радија и штампе. Интересовање је било велико. За само пет дана изложба је имала око 10.000 посетилаца. Свестрана активност у тешким условима борбе и живота бригаде и постигнути резултати привлачили су пажњу посетилаца.

Изложба је показала тежину борби, величину жртава и одрицања бораца и старешина, резултате борбе и рада, цену којом је бригада платила слободу. Приказани су и резултати постигнути на фронту борбе против незнања и заосталости, борбе за прогрес, просвећеност и културу човека. Посетиоци су били у прилици да упознају и љубав бораца и старешина према народу Хрватске

237) у броју 3 објављени су: »Мирков случај«, »Он је рањен«, »Био сам задовољан«, »Угледај се«, »Књижевни час«, »Прва помоћ« и други.

238) Изашао је у марту а посвећен је Марији Остојић, помоћнику политичког комесара чете, погинулој 8. XII 1944. у Врбањи.

239) Изашла у марту. Посвећена је Светској омладинској недељи. Доне-ла је наслове: »Ми смо млада војска Титова«, »Покрет«, »Са пионирима«, »Школа на фронту«, »Кроз батаљон« и »Наши светли гробови.«

240) Изашао је први и био најбољи батаљонски лист. У броју 3 објавио је: »27. март«, »6. април«, »Први за омладинску недељу«, »Задатак је извршен«, »Прва приредба у рову«, »Бацачи у дејству« и »У земунници«.

241) У броју од 1. марта објављене су песме »Борбе у Срему«, »Он и она«, »Ивањци - спаљено село« и др.

242) у збирци су песме: »Покрадени снови«, »Велики дан«, »Ка победи« и друге.

и Словеније, за чије су се ослобођење храбро борили. Приказано је како се бригада борила за братство и јединство и колика је била решеност да се живи у слободној Југославији, заједно и равноправно са свим народима.

Изложба је затворена 23. маја. Тим поводом Главни одбор УСАОХ упутио је писмо борцима и руководиоцима бригаде, које гласи:

»Драги наши борци, наша српска браћо,

Шаљемо Вам наше поздраве и стишћемо вам јуначке деснице у знак захвалности за помоћ при ослобођењу наше драге домовине и нашег главног града Загреба.

Чврсто је ово наше јединство, јер смо га исковали у борби. Оно је постало још јаче сада у овим борбама за коначно ослобођење. Млади Хрвати гинули су у борбама за Београд, ви млади Срби гинули сте за ослобођење Хрватске и Загреба. У тој борби ми смо вас пратили и иомагали.

Данас пред нама, свим народима Југославије стоји задатак изградње порушене земље. Тај задатак извршићемо повезани онако као што смо били повезани у овој тешкој борби. Ми Хрвати заједно с вама, са Словенцима, Македонцима, Црногорцима и Босанцима чуваћемо границе наше заједничке домовине Југославије. Наша омладина у позадини радиће ударнички да наша домовина Југославије постане срећна земља наших срећних народа.

Другарски и братски поздравља вас Омладина Загреба и Омладина цијеле Хрватске«.

Повратак у Србију

Двадесет први и 22. мај бригада је провела у Харамици. Борци су чистили оружје и опрему, купали се и припремали за повратак у Србију. Командант бригаде је извршио смотру јединица.

Двадесеттрећег маја почео је покрет за Србију. Јединице 31. бригаде су се у 4 часа укрцале у камионе, с тим што су комора и артиљерија маршовали у посебном ешелону. У селу Сесветама, заселак Сибице, јединице су преноћиле.

Покрет је настављен 24. маја. Јединице су се после доручка укрцале у камионе и кренуле, да би у 19 часова стигле у Криж и ту преноћиле у засеоцима Буњани и Граберије.

2«) Архив ВИИ, к-1047м, рег. бр. 26-33/9 и к-1043, рег. бр. 48-102/2 и 49-109/2.

Сутрадан, до 14 часова, извршене су припреме на »сајмишту« где је после подне са мештанима прослављен 25. мај - рођендан врховног команданта ЈА, маршала Јосипа Броза Тита. Испред свечане трибине постројена је дивизија. Са стране су у народним ношњама стајали мештани, а поред њих радници Крижа, Везешћа, Новоселеца, Јоховеца и Растовчице. У 15 часова је командант дивизије, пуковник Влада Бајић, извршио смотру јединица, а затим је митинг отворио председник Народноослободилачког одбора Крижа Милан Лакуш и поздравио присутне. Председник котара (среза) Чазме Милан Белушевић је у свом говору, поред осталог, рекао:

»Састали смо се да прославимо даи рођења генија и учитеља наших народа друга маршала Тита. Одушевљени смо посетом XXI српске ударне дивизије, која је ослободила баш овај сектор и прва ушла у ово место. . . «

Пригодан говор је одржао и политички комесар дивизије, потпуковник Мирко Јовановић. Он је у свом говору, поред осталог, рекао:

»Другови, борци и руководиоци, хрватска браћо и сестре! . . . Ми смо под заставом Тита и нове Југославије часно извршили свој задатак...

Ми добро знамо какву су нам судбину спремали њемачки фашисти. . . Они би истребили не само српски народ него и хрватски...

Ми смо током четворогодишње борбе изгубили велики број најбољих наших другова. Они су пали за срећу нашу, за ствар наше домовине Демократске Федеративне Југославије... «

Са митинга су упућени поздравни телеграми маршалу Титу, АВНОЈ-у и штабу 1. армије. Свечаност је настављена културно-забавним програмом омладине Крижа и културне екипе дивизије, а завршена општенародним весељем. Увече је приказан и совјетски филм »Битка за Украјину«.

Сутрадан, 26. маја у 4 часа и 30 минута јединице бригаде су кренуле из Буњана правцем Новоселец - Поповача и преноћили у Великом Брду. Због повратка у Србију политичка активност је појачана. Бригадни комитет КПЈ је расправљао о задацима везаним за повратак у Србију. Закључено је да се одлази на нове задатке, а не на одмор и демобилизацију. Стање у јединицама је оцењено као

врло добро. Борци су сталио певали. Морал и дисциплина су им били на висини. Бригада је 25. маја попуњена са 613 нових бораца са Косова. Распоређени су у јединице и са њима је почела војна и политичка обука, културно-просветни и забавни рад. Тога дана у бригади је било 317 чланова и 45 кандидата за чланове КПЈ и 399 чланова СКОЈ-а.²⁴⁴⁾

Двадесетосмог маја у 8 часова бригада се у Великом Брду укрцала у камионе и са штабом дивизије пребацила у Окучане, где је смештена да би преноћила. Покрет је настављен 29. маја правцем Окучани - Нова Градишка - Старо Петрово Село. Јединице су кренуле у 4 часа и по пристизању на циљ овако се распоредиле: 1. батаљон и команда позадине у Врбову, 3. батаљон и штаб бригаде у Билом Бригу, а остале јединице у Билом Бригу и Врбову.

Јединице нису само маршовале и мењале преноћиште. Било је то и подсећање на борбе вођене на разним местима месец дана раније, на погинуле другове, њихове гробове и ратне доживљаје. У Билом Бригу један командант батаљона је причао шта му се ту десило:

»Кретали смо се овуда према оном положају, а ту поред пута једна чета се одмара. Поглед ми се сrete са једним брајлијом. Седи он, савија цигарету, гледа нас како пролазимо, шеретски нас мерка и невуши неку песму. Са лица му читам да је шаљивчина и шапнем комесару поред мене:

»Овај мора да је Ера,« и нисам се много преварио.

- Како је, друже? питам га у пролазу.

- Ето, дуван увијам и Швабе убијам. Воду пијем и усташе бијем.

- Алал ти вера! Ти си сигурно Ера, одговорих му у стиху.

- Нисам, ја сам из Чачка, удавићу Хитлера ко мачка, одговори ми он и шеретски намигну присутнима, као да једва чека следећи мој стих.

²⁴⁴⁾ Бројно стање по јединицама било је следеће: 1. батаљон - 67 чланова и 3 кандидата и 100 чланова СКОЈ-а; 2. батаљон - 69 чланова, 12 кандидата и 92 члана СКОЈ-а; 3. батаљон - 71 члан, 2 кандидата и 54 члана СКОЈ-а; инжењеријска чета - 3 члана, 5 кандидата; пратећа чета - 4 члана, 1 кандидат и 9 чланова СКОЈ-а, извиђачка чета - 9 чланова и 21 члан СКОЈ-а; чета противтенковских пушака - 5 чланова и 4 кандидата и 12 чланова СКОЈ-а; чета за везу - 11 чланова, 2 кандидата и 23 члана СКОЈ-а; чета аутоматичара - 14 чланова, 7 кандидата и 15 чланова СКОЈ-а; ПА чета - 9 чланова, 1 кандидат и 15 чланова СКОЈ-а; сабирна чета - 11 чланова, 1 кандидат и 10 чланова СКОЈ-а; штаб, позадина и санитет - 44 члана, 7 кандидата, 18 чланова СКОЈ-а.

- Немам више стихова, одговорих му, а он задовољно развуче бркове као да каже - баш штета, тако смо лепо почели.

Сви око нас се насмејаше. Тако се и растадосмо. Више га нн-сам видео, а врло је интересантан. Сада би волео да га поново видим и наставимо разговор. Шта би он тек сада рекао? Не знам ни како се звао, а волео би да бар то знам.»

Пошто је железница радила од Београда до Оријовца, одлучено је да се до Земунa дивизија пребаци возом. Због тога је бригада 30. маја у 4 часа кренула из Билог Брига правцем Нова Капела - Батрина - Лужане - Ориовац и заноћила у Ступнику. Истог дана после подне у Ступнику је од камиона, приколица, кухиња и запрежних кола формирана колона и упућена друмом за Земун.²⁴⁵

Ноћу између 30. и 31. маја дивизија се укрцала на воз у железничкој станици Ориовцу. Укрцавање је завршено у 3 часа и 20 минута, а у 6 часова и 55 минута по лепом времену последњег дана маја воз је са јединицама кренуо за Земун. Убрзо је међу борцима завладао тихи немир а потом и тишина. Погледима су тражили коту 160. Воз је пролазио а у њему је бригада била на ногама, окренута према »коти смрти«. Лзуди су ћутали и гледали је... Појединци су окренули погледе у страну а мислили на »коту смрти«. Мислили су на јурише, погинуле и рањене другове и своје ране.

Првог јуна бригада је стигла у Земун. Долазак јој нико није најавио нити јој је организовао дочек, а ипак је сачекало мноштво народа, као на неком митингу јер је вест стигла до породица, рођака и пријатеља пре доласка бригаде. Кад је воз лагано ушао на колосек за искрцавање маса је потрчала према композицији. Старешине су успостављале ред и показивале разумевање. Рођаци и пријатељи, који су се поново пронашли, падали су један другом у загрљај. Многи нису нашли оне које су очекивали. Често су се радост и туга изражавали сузама. Александар Продановић се сећа два потресна сусрета испред воза:

²⁴⁵> Према белешкама Владимира Дујића тог дана су ћелија штаба бригае и биро 3. батаљона анализирали рад и понашање неких својих чланова.

»Стајао сам поред воза радостан и тужан. Жедео сам да уђем међу Београђане и Земунце где је било много мојих другова и пријатеља, а бојао сам се сусрета са њима. Како да им кажем да им је неко погинуо и нанесем им први бол. Знагижељно сам лутао погледом по маси и тражио позната лица, а бојао се сусрета са њима. Из масе ме пресече познат женски глас:

- Ацо, јеси ли ти?

Према мени је трчала сестра најбољег друга Боре Станковића Гугца. Одрастао сам са Бором и са њом. Она је Бору волела као што сестра воли брата у народним песмама. Са Бором сам заједно отишао у шумадијске партизане. Она је успела да га чак и на фронту посети што није било дозвољено. Дошла је као без душе да сретне Бору, а он је погинуо 14. априла испред Впиковаца. Она трчи према мени и виче:

- Ацо, где је Бора? Где је Бора?

Кутим неодлучан. Збуњен сам сусретом и притеран уза зид. Морам јој рећи истину која ће је тешко погодити. Тешко ми је да то учиним а морам. Не знам шта друго да јој кажем. Нисам могао да побегнем, а ни да лажем. Она већ стаде испред мене. Поздрависмо се, ја мало оклевах па рекох:

- Твој брат и мој драги друг Бора Гугац храбро је погинуо испред Винковаца. Жао ми га је као брата. ...

- Лажеш! Ти њега скриваш! Где је Бора! - викну она.

- Нажалост не лажем. Никад то не би учинио јер знам шта то значи. Бора је погинуо за оно о чему смо ми сањали. Ако не верујеш хајде да погледамо спискове погинулих.

- Бора је жив! Он не може да погине! Ти њега мрзиш! сручи ми увреду у лице, окрену се и изгуби у маси. Никада је више нисам срео. Разумео сам њен превелик бол и тугу за братом, за којим и ја дубоко и искрено жалим од сазнања да је погинуо до данас.

Стајао сам утучен сусретом са Борином сестром и преиспитивао себе како сам остао жив. Никад на то питање нисам могао да одговорим. Из мисли ме трже глас друге жене. Трчала је поред вагона и дозивала: »Боко! Боко! Боко!... Стаде испред мене и упита ме:

- Друже, познајеш ли Борђа Карана - Боку Земунца, тако су га другови звали.

Разгорачио сам очи и онемео. Испред мене је стајала млада жена са дететом од 2-3 године у наручју. Нисам јој могао рећи истину, нисам је могао лагати, а нисам могао ни побећи. Морао сам јој нешто одговорити. Почео сам да замуцкујем и размисљах. Тада сам угледао Владу Дујића испред себе и једва одговорих жени:

- Другарице, Боку најбоље познаје друг Влада и он ће вас најбоље о њему обавестити. То је овај друг испред нас.

Жена пригрча Влади. Он је дуго нешто причао о Боки, али није одговарао шта је са њим. Видело се да је жена постала нестрпљива и поново га упита где је Бока. Тада јој Влада одговори:

- Другарице, Бока нам је храбро погинуо...

Жена га даље није слушала. Вриснула је тако жалосно да ништа жалосније у животу нисам чуо. Врисак је надјачао станичну вреву и запарао срца присутних:

- Сине, ти немаш више тату! Ти си сироче! Ми немамо више кога да тражимо...

Жена се окрену и брзо оде ка излазу. За њом је остајао тужни ехо који се не заборавља. Присутни на станици су заћутали. Многи су за моменат потисли свој бол и тугу да би саучествовали са овом женом. Маса се хућећи помери и направи јој пролаз. Она кроз шпалир грађана изађе са перона железничке станице. У свима нама је још дуго одјекивао њен продоран крик, тужан јецај и врисак детета за погинулим оцем.»

Бригада је преноћила у Земуну у овом распореду: 1. батаљон - у Улици краљице Марије, 3. батаљон - у Улици словенској, штаб бригаде у Улици Деметровој а остале јединице у Коњичкој школи. Од 9 часова 2. јуна цела бригада се налазила у Коњичкој школи.

Аефиле победника у Београду

У међувремену, Генералштаб ЈА је наредио да при повратку с фронта у мирнодопске гарнизоне кроз Београд, главни град Демократске Федеративне Југославије, у дефилеу победника прође 21. српска ударна дивизија.²⁴⁶⁾

Бригада се у Земуну три дана припремала за овај дефиле и пребацивање у Крушевац и Алексинац. Све време била је окружена љубављу и пажњом народа Земуна и Београда. Долазиле су делегације друштвених организација, предузећа и грађани. Сви су желели да виде борце, разговарају с њима и предају им поклоне. »Вести - дневник ХХI српске дивизије« тада су писале:

»Данас када преко Саве и Дунава јасно видимо нама добро познате силуете нашег драгог Београда... сећамо се да су пре 9 месеци очи Београда и читаве Србије биле са пуно вере упрте у нас. Србија је од својих синова очекивала слободу и они су је донели. . . Када је и последњи фашистички злотвор нестао са његових улица, закликтао је наш српски, слободарски Београд поклицима слободе...

²⁴⁶⁾ Кроз главни град федералне Хрватске Загреб у дефилеу победника учествовала је 6. пролетерска дивизија, а кроз главни град федералне Босне и Херцеговине Сарајево 5. ударна дивизија.

Нисмо тада имали времена да слаavimo победу... Београд је бдио над нама и бодрио нас. Из сваког покрета, из сваког писма ми смо црпили нову снагу да би истрајали. Захвални Београд ни једног тренутка нас није напустио. Када су једног дана пред офанзиву заузале иза наших ровова моћне колоне тенкова, ми смо у њиховом бректању слушали поздраве Београда и Србије. Пошли смо на јуриш, скршили непријатеља и победили га. Сада се као победници, чврћи и одлучнији враћамо Београду и Србији.

Београд је пред нама. Још корак и ми смо у њему. Он нас очекује раширених руку. Ми долазимо да у њему и заједно с њиме прослаavimo победу и донесемо му поздраве из Хрватске и Словеније... «

Велики број бораца 31. бригаде био је из Београда и његове околине. Слободарски Београд је широко отворио недра да у њих прими 21. српску ударну дивизију, која се нарочито истакла у борби за његово ослобођење, у борби на сремском фронту и у завршним операцијама до западних граница Југославије.

Јединствени народноослободилачки фронт позвао је Београђане да 5. јуна у 17 часова изађу на улице, дочекају и поздраве 21. српску ударну дивизију која ће проћи кроз Београд у дефилеу победника. Дневни лист »Политика« тад је писао:

»... Куд год човек погледа, куд год крене свуда иста слика: непрекидне масе Београђана исчекују Двадесет прву ударну дивизију... «

На Савском мосту је био славолук и добродошлица: »Живјели јуначки борци Југословенске армије победници над немачким освајачима.« Поред моста је била бина, окићена заставама и паролама: »Чувајмо тековине наше борбе: равноправност народа и народну власт« и »Живела XXI српска ударна дивизија«. Ту су се налазиле и велике слике маршала Тита и Стаљина и генерала Коче Поповића и Пека Дапчевића. Тротоаре са обе стране Карађорђевог улице, Немањине, на Славији (сада Трг Димитрија Туцовића) у Улици краља Милана (сада маршала Тита) и на Теразијама биле је закрчила велика маса људи, жена и деце, који су са букетима цвећа, заставама и паролама нестрпљиво очекивали наилазак дивизије. Милиција је обезбеђивала пролаз улицама.

Дивизија је из Земуиа кренула 5. јула после подне. Тридесетпрва српска бригада је кренула у 14 часова из Коњичке школе и код старог аеродрома ушла у дивизијску колону. На челу је била 5. српска бригада, а иза ње марширала је 31. српска бригада.

Командант и политички комесар - мајори Буро Дробац и Хајрудин Мехинагић на коњима, а за њима штаб и батаљони. »Борба« је забележила да се на челу 3. батаљона налазио Илија Грбић, кога је у Бакову мина одбацила десетак метара и контузовала, а он је одбио да иде у болницу већ је наставио да се бори. На коти 160 он је својом трубом позвао борце на последњи јуриш, у којем је кота заузета. Са повређеном ногом у колима се возио Владимир-Влада Дујић. Он је јула 1941. у двадесет првој години отишао са Чукарице у шумадијске партизане. Био је 21. децембар 1941. у првом строју 1. пролетерске бригаде у Рудом. У бригаду је дошао на дан њеног формирања. Сада се у двадесет петој години, скромно, у запрежним колима, али као победник, са повређеном ногом, враћао у свој родни град.

Музика је свирала, ешелони су марширали, а Београђани су их поздрављали узвицима »Живели« и засипали цвећем. Униформе бораца су биле различите, али им је песма била сложна и надјачавала је музику и узвике одушевљене масе.

Преживели ратници су се са песмом победника враћали у Београд. Места погинулих из бригаде 25. маја 1945. попунило је 613 нових бораца, регрута, који ће у бригади служити воји рок.

»Вести - дневник ХХI српске дивизије« донеле су опис дефилеа кроз Београд у броју 42, од среде 6. јуна 1945:

«... И сами смо узбуђени, јер ипак овакав дочек нисмо могли замислити. Ми смо знали колико нас Београд воли... али овај дочек премашо је сва очекивања. Они излазе из шпалира и ките нас цвећем, пружају понуде, грле нас и љубе. На њиховим лицима огледа се неизмерна радост што смо се вратили као победници... Београд је кроз овај дочек најбоље проговорио... газимо по цвећу и пролазимо кроз љубав - ми млада војска Титова».

Најрадосније је било на Теразијама. Београђани су се као реке из попречних улица сливали према њима. Еше-

лони су иристизали и заустављали се испред палате »Ал-банија«.

У време заласка сунца на Теразијама је нестало шпалира. Борци и народ су се помешали.

На свечаној говорници су се налазили представници АВНОЈ-а, владе федералне Србије, града Београда, Генералштаба ЈА, Штаба 1. армије и Корпуса народне одбране (пуковник Влада Јањић).

У име ЈНОФ Београда дивизију је поздравио Сретен Стојановић и дао реч генералу Раду Хамовићу, који је говорио о борбеном путу дивизије и борбама у којима се нарочито истакла: борбама за ослобођење Београда, на сремском фронту у завршним операцијама, и о доприносу дивизије ослобођењу земље и победи над фашизмом. На крају је рекао и ово:

»Јунаци, ваш први циљ је остварен... Банде фашиста и њихове слуге су разбијене... Злочинци се сваким даном хватају и добиће заслужене казне. Ослобођена је цела наша Отаџбина. Наше победоносне армије стоје спремне на нашим границама... Још увек живе фашизма живе у многим крајевима, нарочито ван наше Отаџбине. Мног крајеви наше Отаџбине вековима су били под туђином и још нису у саставу наше земље... Унутра има зликовачких елемената који још врше атентате на наше најбоље синове.

Зато ви борци 21. дивизије враћајући се у своје најближе крајеве где сте и почели борбу треба данас да схватите... ваше јуначке битке, подвизи, сузе радоснице и цвеће Београда треба да вам буду нови подстрек за нова прегнућа, за учвршћење наше армије... јер је то највећа гаранција да ће бити размрскани сви покушаји изнутра и споља и свако онај ко се дрзне да дира нашу јуначку Отаџбину.«

Први командант 21. дивизије Ристо Антуновић говорио је у име ЈНОФ Србије. Честитајући борцима победу, он је изразио сигурност да ће они и убудуће часно бранити слободу, братство и јединство и независност Југославије.

У име градског одбора Антифашистичког фронта жена Београда дивизију је поздравила Стевка Лазовић, а у име Градског одбора Уједињеног савеза антифашистичке омладине Београда Милош Шаховић, који је, уз остало рекао:

»Омладина и нови нараштаји читаће о вашим делима, ваепитавати се на њима и учити своје млађе како се воли свој народ и бори за његову слободу«.

У име бораца и старешина дивизије на топлом дочеку и речима добродошлице присутнима и граду Београду захвалио се командант дивизије пуковник Влада Бајић. Он је рекао да је дивизија часно пронела своју заставу кроз братске крајеве Хрватске и Словеније, у којима је достојно репрезентовала српски народ. Говорио је и о љубави између српског, хрватског и словеначког народа, великом доприносу дивизије ослобођењу и братству и јединству народа Југославије и наставио:

»Другови и другарице, после славио и часно извршених војничких задатака синови јуначке Србије поучени горким искуством својих очева неће испустити оружје из руку и препустити судбину народа да је нападне ма ко са стране или изнутра. Изражавајући волу бораца 21. српске ударне дивизије, ја вас уверавам да ћемо остати чвршћи од камена на свим задацима за част и слободу наших народа, за чување стечене слободе и права наших народа. То можете да поручите свима који нису били овде да чују и знају шта мисле синови српског народа. Борци 21. српске ударне дивизије наставиће да под победничком заставом чувају стечену слободу«.

После митинга настало је народно весеље, а затим су јединице дивизије наставиле покрет Поенкаровом улицом (сада Македонска) - Дечанском (сада Лоле Рибара) - Таковском - Улицом Милоша Великог - Булеваром војводе Радомира Путника до железничке станице Топчидер, где су се у 22 часа укрцале у воз. У свануће 6. јуна 31. бригада је стигла у Крушевац и Алексинац.

Доласком у мирнодопске гарнизоне Крушевац и Алексинац код бораца се јавило питање: Је ли то крај? Шта сада? И одмах се наметао одговор: Не, то је тек почетак! Треба залечити ране по телима и у душама људи, раскрчивати пустош, подизати села и градове, живети боље и праведније. И чувати то стечено.

А 31. српска бригада - шта ће бити с њом? Постојаће она и даље у сећањима ратника и у стварности као мирнодопска јединица. Обнављаће је нови нараштаји, можда ће преформацијама добити неко ново име, али ће у њој живети онај исти ратни дух.